

XURSHID DO'STMUHAMMAD HIKOYALARIDA BADIY TALQIN

Xalmuratova Ogulsaltan

*Nukus davlat pedagogika instituti o'zbek tili
va adabiyoti yo'nalishi talabasi.*

E-mail: ogulsaltanxalmuratova@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada o'zbek hikoyachiligida falsafiy-psixologik tahlil masalasi tadqiq etilgan. Shuningdek, muammoning o'zbek adabiyotshunosligida o'rganilishiga munosabat bildirilgan. Mavzu Xurshid Do'stmuhammad ijodi misolida tadqiq etilib nazariy va badiiy tahlil natijalari umumlashtirilgan.*

Kalit so'zlar. *Individuallik, badiiy ifoda, obrazlilik, badiiy tafakkur, falsafiy talqin.*

Резюме. *В статье рассмотрены вопросы философско-психологического анализа узбекского литературоведения. С точки зрения философско-психологического анализа изучается творчество Хуршида Дустмухаммада. Обобщены итоги теоретико-художественного толкования.*

Ключевые слова. *Индивидуальность, художественная интерпретация, образность, художественная идея, философическое толкование.*

Summary. *This article deals with the problem of philosophic-psychological analyses of Uzbek literature study. The philosophic-psychological analyses of Hurshid Dustmukhamamad's creation is studied in this article. The result of theoretical and literary interpretation are summarized in this article.*

Key words. *Individuality, literary interpretation, literary, idea, philosophic interpretation.*

Kirish. Istiqlol yillarida adabiyotimizning barcha tur va janrlarida kuzatilayotganidek, hikoyachilikda ham yangi tamoyillar, badiiy ifoda talqinlari vujudga keldi. Bu xususiyat birinchi galda, qahramonlarning ma'naviy-intellektual faoliyatida, psixologik dunyosida namoyon bo'ldi. Bugungi hikoyachiligimizga badiiy psixologizm-tuyg'ular realizmi tahlili nuqtai nazaridan qaraydigan va o'rganadigan bo'lsak, unda avvalgi yillardan farqli ravishda hayotni, insonni tuyg'ular, kechinmalar dinamikasi orqali badiiy tadqiq etish madaniyati shakllanganligini kuzatish mumkin. Mustaqillikkacha bo'lgan davrda asosan ijtimoiy talqin va o'shanga mos badiiy idrok va ifoda yetakchilik qilgan bo'lsa, bugunga kelib insonni falsafiy-psixologik tushunish hamda tushuntirish ustivor tamoyilga aylandi.

Asosiy qism. Ma'lumki, adabiyot va san'at hamisha inson bilan tirik. Insonning jamiyat, tabiat, olam sir-sinoatlari bilan aloqalari san'atning boqiy mavzusidir. Shu jumladan, adabiyotshunoslikning ham eng muhim muammolaridan hisoblanadi. Zero, har bir davr adabiyoti qahramonlarining falsafiy-estetik, psixologik dunyosi bilan bir-biridan farq qiladi. Shu ma'noda mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligida yangi qahramonlarning ma'naviy-intellektual, falsafiy-psixologik dunyosini davr, jamiyat

va ijtimoiy voqelik bilan uyg'unlikda o'rganishni hayotning o'zi taqozo etayotir. Chunki, inson – jmiyatning ongli, jonli a'zosi. U tarixni yaratuvchi dunyoviy umumbashariy qadriyatlar asosida davr qiyofasini o'zgartiruvchi buyuk kuch.

Natijalar va muhokamalar. Xurshid Do'stmuhammadning "Bugun ertalab" hikoyasida psixologik tahlil, tuyg'ular realizmi o'zig xos ko'rinishga ega. Qahramon hamma hikoyalaridagidek ism-sharifli emas. U she'rlardagi lirik qahramonga o'xshab ketadi. Ya'ni, dilidagini zohir etayotgan shaxs. Adibning lirik qahramoni o'z ko'nglini taftish etish, tuyg'ular holatini tushuntirish, mazkur kechinmalar tabiatini ijtimoiy voqelik, hayot realliklari bilan uyg'unlikda kuzatayotgan, o'z kechmishidan falsafiy ma'nolar o'qishga hamda uqishga moyil intellektual shaxs. "Kallani ishlatish kerak" – ana shu ta'kid, da'vat qahramonni o'zligiga, kechmishiga, buguni va ertasiga nazar tashlashga, o'tayotgan kunlaridan ma'no topishga undaydi. "Odamzod qavmi dunyoga kelib orttirgan dunyosi ham shu kallani ishlatish!... Ayni saharmandondan aql-shuurimni qiyin-qistovga olayotgan bu g'alati "Kallani ishlatish kerak!" degan malomatimiz jumlaning bugunga qanday dahli bor?! Nima, kallalar ishlayaptimi? Axir, insonning kallasi ishlayaptiki, dunyo mavjud, aks holda naq quyoshning qorasi o'chardi. Qanaqasiga o'chishini ham aytaymi, Oftobning harorat manbai bor-ku, o'sha odamlarning miyasiga joylashgan, tushundingmi azizim. Miyalar qanchalik baquvvat va sog'lom ishlasa, quyoshning nuri shu qadar kuchayadi. Kuchayish sur'ati sekinlashsa bormi, quyosh so'nadi-qoladi" [4.135].

Insonni olqishlash yoki koyish oson. Eng mushkuli - uni tushunish qiyin. Yozuvchi qahramonning qismatini anglashga, kechmishi sahifalarini o'qish barobarida bizga ham tushuntirishga intiladi. Qahramon o'z qalbida tebrangan hissiyot ma'nosini uqishga moyil va shu bilan barobar, tevarak-atrofidagi voqeahodisalarni ham anglashga tashna. Ularning yuzaga kelishi, tug'ilishi, o'sishi, so'nishi bir-biriga bog'liq, biri-ikkinchisini to'ldiruvchi, boyituvchi jarayonlar.

Yozuvchi qahramonni eng nozik va qaltis holatlarga solib qo'yadi, borlig'ini, bu yorug' olamda borligini kuzatadi. "...Odamzod qavmi aqldan qochib qutila olmaganiki, hayoti qil ustiga kep qoldi. Man-man degan odamlar aqldan voz kechaman, aqlning izmiga yurmayman, degan qarorga kelgan zahoti bilish, bilishga tashnalik, boya aytganim-qiziqish butun a'zoyi badanni zanjirband etadi. Zanjirband etib, dunyoni ko'zingga shu qadar tor va qorong'u qilib qo'yadiki, zimmasiga o'n sakkiz ming olam muvozanatini saqlash yuki ortilgan birdan-bir fikrlovchi kallali jonzod-inson oliy muvozanat chizgan chiziqdan uzoqlasha olmaydi. Balki, o'sha taqdir chizig'iga monand tug'iladi, ko'payadi, yashaydi, o'ladi, qiriladi. Yaxshi ham, yomon ham, shoh ham, gado ham..." [4.140]. Bu yerda tuyg'ular sintezi, lirik

ehtiros, falsafiy mushohadokorlik insonni badiiy idrok va ifoda etishdagi yetakchi prinsiplar sifatida zohir bo'layotir.

“Bilishga tashna bo'lsang kallang ishlaydi, kallang ishlagani sayin quyoshning tafti saqlanadi: shundan zaminda hayot sha'mi so'nmaydi. “Bilgil va qo'rqgil!” degani ham shu: bilmasang bilishga intilmasang holing voy; U holda... pirovardida qo'rquvga olib boruvchi bilishga muhtalo ekan-da, inson... Bilish qo'rquvga emas, muhabbatga olib borsa-chi! Ya'ni, “bilgil va sevgil!” tushunyapsanmi tinimsiz bilish, bilishga qiziqish o'ylov arshidagi muhabbat koshonasiga olib chiqsa nimasi yomon?! Nahotki, insoniylik maqomining mungli va munis musiqasini tinglab orom topmoq uchun muhabbatdan ko'ra qo'rquv, tahlika qulayroq bo'lsa?” [4.141]. Ko'rinadiki, bugungi hikoyachiligimiz qahramoni “Bugun ertalab” asari misolida kuzatilayotgandek, insonni, jamiyatni, dunyoni, voqelik jarayonlarini falsafiy idrok va ifoda etishdagi tafakkur teranligi bilan umuminsoniy xislat-fazilatlar kasb etayotir. Ko'ngil deb atalgan ma'naviy-psixologik olamning ziddiyatli, murakkab, ham nurli va yana ayni paytda qorong'u ko'chalarini, odamiylikning yangi-yangi qirralarini kashf etayotir. Tuyg'ularning fikrini o'qish kechinmalarning ma'nosini uqish anglash sari tutingan tuyg'ular realizmi adib hikoyasida badiiy psixologizmning o'ziga xos tabiatini belgilayotir.

X.Do'stmuhammadning “Bugun ertalab” hikoyasi tajribasida kuzatadigan bo'lsak, keyingi yillar hikoyachiligida olam va odam sir-sinoatlarini, tevarakatrofimizni o'ragan ijtimoiy muhitni falsafiy idrok etishga qaratilgan fikr-tafakkur bosh qahramonga aylanib borayotganini ko'rish mumkin. Ko'rinadiki, “Badiiy obraz obyektiv voqelikning g'oyaviy-estetik mazmunli subyektiv in'ikosi bo'lgani uchun odamlar qalbidagi eng nozik his-tuyg'ularni, ular ongiga o'rnasholmay turgan eng murakkab fikr va mulohazalarni ham harakatga keltira oladi” [1.152].

Har qanday badiiy asar ham aniq bir hayot haqiqatini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladi. Bunda yozuvchining iste'dodi, mahorati va matonati eng muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, “Iste'dod-murakkab ijtimoiy muhit. Iste'dod-yozuvchining ijodiy kuchlari kompleksi va uning ijod qilish ishtiyoqi, shunga layoqati, qobiliyati” [2.152]. Shuning uchun ham iste'dodi yuksak ijodkorlar asarlarida o'z davrining ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etib turadi. Individual xususiyatlarga boy xarakterlar ruhiyatini ochishda shoir kontrast usulidan foydalanadi. Badiiy tasvirning hayotiyliigi, realligi va g'oyaviy-estetik yuksakligini ruhiy tahlilning asosli ekanligi ham ta'minlaydi. Eng muhimi, X.Do'stmuhamma hikoyasida muayyan davr hodisalariga tanqidiy yondashib, inson va uning taqdiri,

buguni hamda kelajagi haqidagi muammolarni ko'tarib chiqadi. Qahramonlar talqinida davr qiyofasi va uning fojeiy holatlarini aks ettiradi.

Demak, bugungi kunda shaxsni ijtimoiy-psixologik yo'sinda tahlil qilish badiiy-estetik tadqiqotchilikning muhim xususiyatlaridan biriga aylandi. Zero, adabiyotshunos N.Rahimjonov ta'biri bilan aytganda, "hamma gap adibning qanday mavzu va qahramonlarni tanlamasin, falsafiy-psixologik tahlil etishi va insonning zafari yoki inqirozi orqali tiriklik falsafasini, jamiyat psixologiyasini, umr hikmatini badiiy mujassamlashtira olishi, ma'naviy qadriyatlarni himoya qiluvchi umumbashariy mazmundagi xulosalar chiqara bilishida" [3.10] ekan.

Xulosa. Istiqlol yillarida X.Do'stmuhammadning badiiy estetik izlanishlarida falsafiy-psixologizm chuqurlashdi. Adib hikoyalarida insonni tushunish, hamda tushuntirishda falsafiy ma'nodorlik badiiy tafakkurning ustivor xususiyati bo'lib qoldi. X.Do'stmuhammadning keyingi yillar hikoyachiligi misolida aytadigan bo'lsak, adibning avvalgi o'n yillik izlanishlarida lirizm, publitsistik o'ylar, shaxsning hayotdagi o'rni, umrining ma'no-mohiyati xususidagi mushohadakorlik sinkretik holda uchrardi. Ana shu uyg'unlik yaxlit bir badiiy sistemaga aylanib borayotgan edi. Mustaqillik, milliy mafkuraning ma'naviy asoslarini mustahkamlash sari safarbarlik adib ijodiga ham sifat o'zgarishlar olib kirdi. Inson va jamiyatga bashariy miqyoslardan nigoh tashlash o'rganish va baholash madaniyati ustivor tamoyilga aylandi.

Adabiyotlar:

1. Адабиёт назарияси. Икки томлик. Адабий асар. I том. – Тошукент: Фан, 1978.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002
3. Раҳмжонов Н. Бугуннинг қаҳрамони ким? // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001. - №6. – Б. 10.
4. Хуршид Дўстмуҳаммад Бугун эрталаб. Ҳикоя // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1994, - № 9-10.